

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.32>

КУБАРЄВА О.В.

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗАСАД
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ****PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF CERTAIN PRINCIPLES
OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING TRIAL**

Статтю присвячено особливостям реалізації окремих засад кримінального провадження під час судового розгляду. Зосереджено увагу на тих принципах, які найбільш повно відображають найістотніші властивості, характерні для кримінально-процесуальної діяльності під час судового розгляду, враховуючи те, що на окремих стадіях провадження процесуальні засади по-різному виражаються та реалізуються.

Визначено, що система засад, що розкривають природу, форму, зміст судового розгляду та його специфіку, охоплює доступ до правосуддя, змагальність сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, рівність перед законом і судом, забезпечення права на захист, безпосередність дослідження показань, речей і документів, усність судового розгляду.

Охарактеризовано засаду доступу до правосуддя, зміст якої передбачає: здійснення судового розгляду кримінального провадження незалежним та неупередженим судом, тобто визначеним автоматизованою системою складом суду, з дотриманням правил підсудності і незмінності, за відсутності підстав для відводу тощо; забезпечення права учасників кримінального провадження безпосередньо брати участь у судовому розгляді, створення необхідних умов для використання прав, наданих їм без будь-яких обмежень, перешкод чи ускладнень.

З'ясовано, що реалізація засади змагальності в стадії судового розгляду забезпечується, зокрема, установленою кримінальним процесуальним законом процедурою проголошення вступних промов сторонами обвинувачення та захисту, у яких зазначається, якими доказами кожна сторона підтверджуватиме наведені нею обставини; проведення перехресного допиту свідків, потерпілих, експертів; проведення судових дебатів, під час яких учасники процесу відстоюють свої інтереси, аргументують можливість вирішення того чи іншого питання на свою користь тощо.

Акцентовано увагу на важливості питання забезпечення ефективної реалізації права на захист у судовому провадженні, навіть за умови участі захисника у провадженні. Підкреслено, що належна реалізація права на захист у кримінальному провадженні передбачає фактичний, а не символічний характер наданих послуг.

Ключові слова: засади, кримінальне провадження, судовий розгляд.

The article is devoted to the peculiarities of the implementation of certain principles of criminal proceedings during the trial. The focus is on those principles that most fully reflect the most essential properties characteristic of criminal procedure during the trial,

given that at certain stages of the proceedings the procedural principles are expressed and implemented differently.

It is determined that the system of principles revealing the nature, form, content of the trial and its specifics covers access to justice, adversarial parties and freedom in presenting their evidence to the court and in proving before the court their persuasiveness, equality before the law and the court, ensuring law for defense, the directness of the study of testimony, things and documents, the oral nature of the trial.

The principle of access to justice is characterized, the content of which provides for: judicial review of criminal proceedings by an independent and impartial court, determined by an automated system of the court, in compliance with the rules of jurisdiction and immutability, in the absence of grounds for dismissal, etc.; ensuring the right of participants in criminal proceedings to directly participate in the trial, creating the necessary conditions for the use of the rights granted to them without any restrictions, obstacles or complications.

It was found that the implementation of the adversarial principle at the trial stage is ensured, in particular, by the procedure established by the criminal procedure law of proclamation of introductory speeches by the prosecution and defense, in which indicates which evidence each party will use to confirm the circumstances; cross-examination of witnesses, victims, experts; court debates, during which the participants in the process defend their interests, argue the possibility of resolving a particular issue in their favor, and so on.

Emphasis is placed on the importance of ensuring the effective exercise of the right to defense in court proceedings, even with the participation of defense counsel in the proceedings. It is emphasized that the proper exercise of the right to protection in criminal proceedings presupposes the actual and not the symbolic nature of the services provided.

Key words: *principles, criminal proceedings, court trial.*

Вступ. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Саме тому судовий розгляд є основною стадією кримінального процесу, у якій реалізується особлива кримінально-процесуальна функція – правосуддя (вирішення справи по суті).

Ефективність правосуддя серед іншого залежить від того, наскільки точно і реально реалізуються принципи кримінального процесу в стадії судового розгляду, які своєю чергою створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини, а їх неухильне дотримання в процесі судового розгляду є обов'язковою умовою прийняття законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення.

У цьому контексті підтримуємо думку В.М. Савицького, який вважає, що принципами кримінального процесу є положення, що діють на всіх стадіях процесу, але обов'язково на його центральній стадії – судового розгляду справи [1, с. 46].

Дослідженням проблематики засад кримінального провадження присвячені роботи таких вчених, як Ю.В. Баулін, І. Беспалько, О.І. Галаган, В.В. Гирович, А.В. Гриненко, Ю.М. Грошевой, Т.Н. Добровольська, Л.М. Лобойко, М.М. Михеєнко, Д.П. Письменний, В.М. Тертишник, В. П. Шибіко та інші. Праці цих науковців безумовно становлять значущий для теорії кримінального процесу комплекс уявлень про розуміння та тлумачення поняття, сутності, змісту, системи, класифікації засад кримінального провадження. Водночас, на нашу думку, доцільно розкрити та надати характеристику тим засадам кримінального процесу, що розкривають природу, форму, зміст судового розгляду та його специфіку в межах цієї сфери суспільних відносин.

Постановка завдання. Для цілей дослідження пропонується сфокусувати увагу на засадах судового розгляду кримінального провадження. Водночас у рамках наукової статті ми не ставимо за мету вирізнити засади окремої стадії процесу – стадії судового розгляду, а хочемо зупинитись на тих принципах, які найбільш повно відображають найістотніші властивості судового розгляду, враховуючи те, що на окремих стадіях провадження процесуальні засади по-різному виражаються й реалізуються.

Результати дослідження. Передусім хотілося б відзначити, що, здійснюючи судовий розгляд, суд має насамперед керуватись *принципом верховенства права*, який є підвалиною, на якій

базуються інші засади кримінального провадження, забезпечення виконання яких є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком. Реалізація засади верховенства права під час судового розгляду полягає передусім у втіленні змісту правових норм у фактичній поведінці суду, зокрема у забезпеченні ним належної правової процедури та дотриманні чітких правил здійснення правосуддя.

Фундаментальною засадою судового розгляду кримінального провадження є *засада доступу до правосуддя*, зміст якої полягає у забезпеченні можливості кожної зацікавленої особи безперешкодно звернутися безпосередньо до суду за відновленням своїх порушених кримінальним правопорушенням прав, свобод і законних інтересів, без якого особа не може реалізувати право на судовий захист.

Водночас у юридичній літературі під доступом до правосуддя розуміють не лише реальну можливість формального звернення особи до судових органів, а й реальне здійснення нею своїх повноважень щодо вирішення постановленого питання [2, с. 20–27]. Наведене узгоджується із змістом ч. 1 ст. 21 КПК України, відповідно до якої суть цього принципу полягає в тому, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

З огляду на це зміст засади доступу до правосуддя в кримінальному провадженні на стадії судового розгляду передбачає:

по-перше, здійснення судового розгляду кримінального провадження незалежним та неупередженим судом, тобто визначеним автоматизованою системою складом суду, з дотриманням правил підсудності і незмінності, за відсутності підстав для відводу тощо;

по-друге, суд повинен забезпечити право учасників кримінального провадження безпосередньо брати участь у судовому розгляді, створити необхідні умови для використання прав, наданих їм без будь-яких обмежень, перешкод чи ускладнень. Суд забезпечує сторонам кримінального провадження мати рівні можливості надавати докази на підтвердження своїх позицій, в організації розгляду справи впродовж розумного строку, припинення зловживання правом з боку сторін та інше. Тим самим суд сприяє реалізації прав учасників кримінального провадження під час судового розгляду. Для цього суд надає можливості брати участь у судовому засіданні шляхом належного повідомлення всіх учасників судового провадження про час та місце; можливості доступу до правової допомоги, допомоги перекладача тощо.

Так, наприклад, якщо суд під час судового розгляду не вжив передбачених кримінальним процесуальним законом заходів щодо належного повідомлення потерпілих та їх представників про дату й час судових засідань, під час яких здійснювалось дослідження доказів, то не було забезпечено право потерпілих на доступ до правосуддя, не створено необхідних умов для використання прав, наданих їм як стороні процесу.

Із проаналізованим вище принципом здійснення судового розгляду тісно пов'язана і *засада змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості*, зміст якої під час судового розгляду відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України полягає у тому, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав. Про змагальність сторін у судовому розгляді йдеться у п.п. 78, 87 рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 року № 65518/01 у справі «Салов проти України», в якому суд зазначає, що фундаментальним аспектом права на справедливий судовий розгляд є те, що розгляд кримінальної справи, включаючи процедурні елементи, має бути змагальним, і в цьому процесі повинний бути забезпечений принцип рівності сторін, тобто обвинувачення та захисту. Право на змагальний судовий процес у кримінальній справі означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них [3]. При цьому суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК України.

Реалізація засади змагальності в стадії судового розгляду забезпечується, зокрема, установленою кримінальним процесуальним законом процедурою проголошення вступних промов сторонами обвинувачення та захисту, у яких зазначається, якими доказами кожна сторона підтверджуватиме наведені нею обставини; проведення перехресного допиту свідків, потерпілих, експертів; судових дебатів, під час яких учасники процесу відстоюють свої інтереси, аргументують можливість вирішення того чи іншого питання на свою користь, викладають обставини, що виправдовують або обвинувачують, пом'якшують або обтяжують відповідальність обвинуваченого, обгрунтовують позовні вимоги тощо.

З метою недопущення несправедливої дискримінації змагальний судовий розгляд передбачає реалізацію *засади рівності перед законом і судом*. У фахових джерелах зміст цього принципу розкривається в таких елементах: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак; рівність процесуальних прав щодо доведення своєї правової позиції перед судом, а також рівність обов'язків, які випливають із процесуального законодавства; застосування судом матеріального і процесуального закону однаково для всіх, незалежно від правового і соціального статусу особи, фактичних і юридичних обставин справи; існування єдиної для всіх судової системи, яка передбачає можливість розгляду справи по суті, а також оскарження рішення у справі у вищих судах [4, с. 178–186].

ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що принцип процесуальної рівності сторін у розумінні «справедливого балансу» між сторонами вимагає надання кожній стороні розумної можливості представляти свою справу за таких умов, які не ставлять її у явно гірше становище порівняно з протилежною стороною. Кожній стороні має бути забезпечена можливість ознайомитись із зауваженнями або доказами, наданими іншою стороною, та надати власні зауваження з цього приводу. Сторони повинні бути впевнені у функціонуванні правосуддя, яке ґрунтується, зокрема, на усвідомленні того, що вони мали змогу висловити свою позицію щодо кожного документа в матеріалах справи (п. 7 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2018 року № 29446/12 у справі «Сазонов та інші проти України») [5].

Забезпечення обвинуваченому права на захист згідно зі ст. 129 Конституції України є основною засадою судочинства, а відповідно до ст. 20 КПК України обвинувачений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права. Під час судового розгляду суддя, суд зобов'язані роз'яснити обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

Дотримання права на захист під час судового розгляду вимагає врахування питання забезпечення обвинуваченого захисником; добросовісного виконання останнім своїх професійних обов'язків; забезпечення судом умов для реалізації обвинуваченим права на захист поряд із професійним захистом; недопущення випадків обмеження у праві на захист (зокрема, шляхом ухвалення незаконних процесуальних рішень учасників кримінального провадження, що обмежують гарантовані КПК України способи захисту) тощо [6].

Важливим є питання забезпечення ефективної реалізації права на захист у судовому провадженні, навіть за умови участі захисника у провадженні. Належна реалізація права на захист у кримінальному провадженні передбачає фактичний, а не символічний характер наданих послуг. Формальна присутність захисника в судових засіданнях, відсутність заявлених заяв, клопотань, спрямованих на захист, погодження зі всіма клопотаннями сторони обвинувачення, невжиття жодних заходів щодо побачень із обвинуваченим протягом судового розгляду та інших заходів, спрямованих на захист обвинуваченого, свідчить про фактично нездійснення захисту від обвинувачення за вчинення кримінального правопорушення. У зв'язку з цим судовий розгляд може бути неповним, однобічним та упередженим і призвести до порушення принципу змагальності і скасування судового рішення.

Необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду виступає *засада безпосередності дослідження показань, речей і документів*, реалізація якої спрямована на повне з'ясування обставин кримінального провадження та його об'єктивного вирішення. Сутність цієї засади полягає в тому, що відповідно до ст. 23 КПК України суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Тобто суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у визначених законом випадках.

Наведене законодавче положення узгоджується зі ст. ст. 94, 95 КПК України, відповідно до яких суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили. Суд може обґрунтувати свої висновки

лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Відповідно до судової практики Верховного суду безпосередність дослідження доказів означає звернену до суду вимогу закону про дослідження ним усіх зібраних у конкретному кримінальному провадженні доказів шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експерта, огляду речових доказів, оголошення документів, відтворення звукозапису і відеозапису тощо. Безпосередність сприйняття доказів дає змогу суду належним чином дослідити і перевірити як кожний доказ окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами, здійснити їх оцінку за критеріями, визначеними у ч. 1 ст. 94 КПК України, і сформувати повне та об'єктивне уявлення про фактичні обставини конкретного кримінального провадження. Недотримання засади безпосередності призводить до порушення інших засад кримінального провадження, таких як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальність сторін та свобода в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. п. 10, 13, 15 ст. 7 КПК України) [7].

З принципом безпосередності нерозривно пов'язана засада усності судового розгляду, яка полягає в тому, що всі докази, які суд має намір покласти в основу вироку, повинні бути сприйняті судом в усній формі. Суд вислуховує показання обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, промови і репліки учасників судових дебатів. Судовий розгляд кримінального провадження, всі докази, заявлені клопотання тощо підлягають усному обговоренню, але вся ця діяльність, яка проводиться усно, обов'язково фіксується в письмовій формі у журналі судового засідання та у технічному записі судового розгляду. Таке ведення судового процесу робить його доступним для присутніх у залі судового засідання, для інших людей, якщо використовується радіо, відеозапис.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що засадами, які розкривають природу та зміст стадії судового розгляду і через які головним чином реалізуються основні кримінально-процесуальні функції (правосуддя, обвинувачення і захисту), є доступ до правосуддя, змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, рівність перед законом і судом, забезпечення права на захист, безпосередність дослідження показань, речей і документів, усність судового розгляду. Аналізовані засади судового розгляду, на наше переконання, визначають суть цієї стадії.

Водночас, окрім названих вище засад кримінального судочинства, реалізацію яких повинен забезпечити суд у стадії судового розгляду кримінального провадження, не менш важливим є дотримання інших принципів, на втіленні яких ґрунтується справедливе судочинство, зокрема: гласності і відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій, розумних строків, презумпції невинуватості, диспозитивності, поваги до людської гідності, забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність, забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці особистого спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканності права власності та інші.

Список використаних джерел:

1. Савицкий В.М. Презумпция невиновности : монография. Москва : Норма, 1997. 126 с.
2. Кучинська О., Щиголь О. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 20–27.
3. Справа «Салов проти України» (Заява № 65518/01) : рішення Європейського Суду з прав людини від 6 верес. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text.
4. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.
5. Справа «Созонов та інші проти України» (Заява № 29446/12) : рішення Європейського Суду з прав людини від 8 листопа. 2018 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c92#Text
6. Узагальнення судової практики про забезпечення права на захист у кримінальному провадженні : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 9 від 25 верес. 2015 р. *Протокол* : [сайт]. URL: [https://protocol.ua/ua/vssu_uzagalnennya_sudovoi_praktiki_pro_zabezpechennya_prava_na_zahist_u_kriminalnomu_provadzenni_\(vityag\)](https://protocol.ua/ua/vssu_uzagalnennya_sudovoi_praktiki_pro_zabezpechennya_prava_na_zahist_u_kriminalnomu_provadzenni_(vityag)).
7. Постанова Верховного суду України від 19 груд. 2018 р. у справі № 127/4546/16-к. *Сідний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/78979832>.